

Б.В. Гринчишин

Національний університет “Львівська політехніка”,
Інститут гуманітарних та соціальних наук

ОСОБЛИВОСТІ ВЕДЕННЯ БОЮ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ КЛИНКОВОЇ ЗБРОЇ В XIII – XV ст.

© Гринчишин Б.В., 2014

Розглянуто методи ведення бою із застосуванням різних видів клинкової зброї, насамперед меча, кинджала. Проаналізовано писемні середньовічні джерела, присвячені фехтуванню, що переконують про існування ще в добу середньовіччя певних технік застосування мечів та інших видів клинкової зброї.

Ключові слова: клинкова зброя, меч, кинджал, фехтування.

In this article we examined the methods of fighting with different types of bladed weapons, especially the swords, daggers. We pay a special attention to the analysis of medieval manuscripts dedicated which provide reasoned evidence to confirm the existence of some techniques of using swords and other bladed weapons in the Middle Ages. They debunk the established notion that the Middle Ages technique of warfare was like a “primitive fight.” These manuscripts usually are very well illustrated. Such format caused by because of illiteracy of theirs readers and interest in the visual presentation, which promotes better assimilation of the latest techniques of combat. Attention is focused on two main schools of fencing: German, represented by such masters as Johannes Liechtenauer, Hanko Doebringer and Hans Talhoffer and Italian (Fiore dei Liberi, Filippo Wadi).

We analyze the development of methods of warfare at the turn of the Middle Ages and Renaissance. It should be noted - the art of fencing experienced a dynamic change during this period. That was primarily associated with improvement of old and inventing new types of weapons as well as soldier`s protective gear.

The most important for us is the information that the latest design of the methods of warfare, widespread in medieval Europe, was reflected in military conflicts of the Principality of Galicia–Volhynia by engaging mercenary troops or personal practice princes.

Key words: bladed weapons, sword, dagger, fencing

Для вивчення військової справи на давньоукраїнських землях цілком доречно залучати джерела з території Західної та Центральної Європи, оскільки на галицько-волинських теренах розвиток бойового мистецтва йшов у руслі загальноєвропейських тенденцій, зокрема розвивалася і “рицарська мілітарна технологія” [1], важливим елементом якої був такий тип клинкової зброї, як меч.

Важливим і не вирішеним досі питанням є проблема технік використання цієї зброї у відповідний період. Вирішити його можна тільки в загальноєвропейському контексті, проаналізувавши всі доступні джерела. Для виявлення особливостей ведення середньовічного бою особливо цінні писемні джерела, адже в них описано відповідні техніки використання певних видів зброї у різноманітних ситуаціях. Крім того, цікавими з цього погляду є іконографічні джерела, де зображено бойові ситуації.

Уважається, що в Середньовічний період володіння зброєю не було оформлено в систему. Побутує думка, що бій в середні віки був безсистемним і ґрунтувався більш на грубій силі, а не на вмінні. Тобто він трактується як “примітивна бійка” порівняно з елегантністю і грацією фехтування пізнішого періоду.

Однак сучасні дослідження на основі детального вивчення різних джерел, зокрема писемних, спростовують таку категоричну оцінку ведення бою в середньовіччі [2]. Ефективне застосування зброї у відповідних бойових ситуаціях можливе тільки у випадку володіння певними техніками використання конкретного виду озброєння. Оволодіти такими техніками можливо, нагромаджуючи та передаючи досвід від майстра до учня. У середні віки часто передавався досвід від батька до сина. Однак оформлення цілісної системи прийомів володіння клинковою зброєю можливе тільки у випадку існування шкіл, де майстер передає свій досвід багатьом учням, які надалі можуть удосконалювати своє вміння. До нас дійшли документальні підтвердження існування майстрів фехтування, які передавали свій досвід учням. Зокрема в Італії це майстер Гоффреддо, діяльність якого пов'язана із містом Фріулі (до речі, це місто є батьківщиною автора трактату про фехтування Фіоре де Лібері). У цьому ж місті, згідно з юридичними свідченнями, між 1300 і 1307 рр. навчав майстер Арнольдо, а в 1341 році Партольдус, можливо, родом з Німеччини, був наставником у фехтуванні.

Розвиток мистецтва володіння зброєю особливо ефективний за наявності писаних інструкцій (також із зображеннями), які дають можливість навчати більше охочих, а також враховувати різні техніки бою, що сприяє швидшому вдосконаленню. Своєрідним підтвердженням цієї думки є робота “Квітка битви” (“Flos Duellatorum”) (1410 р.) Фіоре де Лібері, на початку якої автор наголошує на важливості книг, присвячених техніці ведення бою, оскільки без них неможливо запам'ятати всі техніки і бути добрим учнем і, відповідно, стати добрим майстром. Зауважимо, що сам Фіоре де Лібері був учителем фехтування в Феррарі (Італія). Це певним чином підтверджує те, що у часи Лібері вже стало традицією укладання книг про фехтування, які писалися і переписувалися від руки.

У статті маємо на меті на основі писемних джерел показати, що в середньовічній Європі існували розроблені техніки ведення бою із застосуванням меча, які використовувалися і на давньоукраїнських землях.

Перші західноєвропейські інструкції до бою являли собою переважно малюнки із зображенням сцен двобою із невеликим за обсягом коментарем. Це пояснюється, очевидно, такими чинниками, як малописемність тих, для кого призначалися ці інструкції, а також зацікавленням саме в наочній подачі матеріалу, на основі якого швидше можна було зрозуміти, як саме виконувати той чи інший прийом, рух і практично оволодіти ним.

Таке зацікавлення в ілюстративному матеріалі можна простежити в сценах, які зображують великі баталії, турніри і простий бій. Одним з перших джерел, що містить інформацію про використання меча, щита та захисного обладунку, є знаменитий “Тобелен з Байо” (“Tapisserie de Bayeux”), створений на честь перемоги Вільгельма Завойовника в битві при Гастінгсі і завоювання Англії у 1066 році. Подібні зображення є і в Радзивілівському літописі (рис. 1), на мініатюрах якого зображено також і сцени бою, однак зазвичай вони дають тільки певне уявлення про бій, а не показують чітких прийомів у відповідних бойових ситуаціях, оскільки і не створювалися для їх вивчення.

Один з найдавніших рукописів, який дійшов до наших часів, є “Анонімний манускрипт з Тауера І-33” [3] латиною (кін. XIII ст.), який містить опис використання меча і баклера (маленького круглого щита). Ця робота не теоретичного характеру, а містить саме практичні інструкції щодо застосування відповідної зброї. Методи, наведені в цьому трактаті, перегукуються з пізнішими роботами доби Ренесансу, хоча є певні відмінності, зумовлені особливостями клинкової зброї середньовіччя та Ренесансу. Зокрема в середньовіччі клинки були ширші та важчі, оскільки мали протистояти ширшому колу захисного спорядження, тоді як ренесансова клинкова зброя була спрямована проти захисного спорядження, значно менш різноманітного щодо типів.

Пізніші роботи про бойове мистецтво, написані в Німеччині, мали назву “Книги про бій” (fechtbuchs). Однією з найраніших є робота Йоханнеса Ліхтенауера (Johannes Liechtenauer) [4], видана 1389 р., закінчена його учнем Ханко Дьобрінгером (Hanko Doebringer), який був священиком, довгий час вивчав мистецтво бою у Ліхтенауера. Останнього вважають батьком німецької школи фехтування. Ціла серія таких книг основана на цій роботі. Ліхтенауер, можливо,

сам був учнем таких майстрів, як Ламбрехт (Lamprecht) з Богемії, Вергілій (Vergily) з Кракова і Легніцер (Liegnitzer) з Сілезії. Ці свідчення важливі для нас, оскільки засвідчують існування в Центральній Європі (території, з якою були тісні зв'язки Галицько-Волинської держави) досвідчених майстрів, які навчали мистецтва бою.

У своїй праці Дьобрінгер наголошував на тому, що навіть слабка людина, використовуючи мистецтво Ліхтенауера, може перемагати, як і сильний чоловік. Це розвіює міф про те, що воїни середньовіччя розраховували тільки на грубу силу. Наведені в праці теоретичні основи німецького бойового мистецтва дивовижно сучасні за тоном, зокрема це стосується наголошування на важливості захоплення ініціативи, збереження наступальності і ухиляння від спроб противника виставити клинок. Дьобрінгер також розмірковує про переваги уколу перед ударом, до того ж описує запропонований Ліхтенауером поділ тіла противника на чотири зони ураження.

Описані джерела свідчать про те, що, крім німецької, існували й інші школи фехтування, зокрема однією з найрозвиненіших була італійська.

Робота Фіоре де Лібері (Fiore dei Liberi) “Квітка битви” (“Flos Duellatorum”) [5] (рис.2) контрастує із німецькими книгами, оскільки подає іншу систему методів ведення бою. Незважаючи на те, що автор книги вивчав мистецтво бою 50 років, на початках вчився мистецтва володіння мечем у німецьких майстрів і перебував під їхнім впливом, однак у його книзі описано нові прийоми завдання колотих ударів та знезброєння супротивника. Ці методи, до речі, отримали своє продовження у добу Ренесансу.

Робота Фіоре де Лібері дійшла до нас у трьох рукописах (у наш час один з них знаходиться в Італії, а два – в США), причому всі три рукописи відрізняються один від одного. Ймовірно, ті, хто переписував рукопис італійського майстра, самі були досвідченими фехтувальниками, тому вносили, виходячи з власного досвіду, певні зміни в опис відповідних прийомів бою.

Книга Фіоре де Лібері переважно складається з малюнків, на яких зображено реальні техніки фехтування з відповідними коментарями (в італійському рукописі у вигляді віршів, які, очевидно, призначалися для заучування напам'ять учнями майстра, особливо неписьменними). Італійський майстер подає повну інструкцію з бойового мистецтва, присвячуючи значну частину книги бою в бойових обладунках на півтораручних мечах, кінному бою з мечем, списом, з використанням сокири і навіть боротьбою без зброї, техніці використання кинджала у протистоянні ворогу, озброєному мечем і списом тощо. Робота Фіоре написана на достатньо високому рівні, привертає увагу фаховість у поданих інструкціях, з використанням концепцій, на яких ґрунтується фехтування, зокрема таких, як “час”, “дистанція”, “mezzo tempo” (половинний темп), “парування”, “рипост” (удар у відповідь чи укол після взятого захисту). Фіоре де Лібері значну увагу приділяє методам захисту мечем. Характерно, що він ніде не пропонує блокування леза в лезо (що часто спостерігаємо в сучасних інсценуваннях середньовічного бою). Усі його системи захисту є по суті контрударами, а не жорсткими блоками чи прямими зіткненнями мечів своїми ріжучими поверхнями. Жорсткий блок не тільки залишає воїна вразливим і зменшує можливість атакувати, але й пошкоджує меч так, що він буде рубати гірше, на ньому з'являться стресові точки та тріщини, які врешті-решт стануть причиною поломки меча. Італійський майстер пропонує захищатися шляхом штовхання чи збивання зброї суперника, щоб відхилити її з лінії нанесення удару, тобто за допомогою певних прийомів змістити так, щоб власний удар продовжувався і міг уразити ворога. Тобто вже на основі описаних прийомів захисту бачимо розуміння майстром технічних характеристик зброї і вміння використати відповідні прийоми і для забезпечення власного захисту, і для збереження бойових властивостей меча. Таке розуміння захисту з одночасною контратакою є основоположним принципом захисту мечем у середньовічних трактатах.

Фіоре де Лібері (як і його наступники) подає декілька технік ведення бою із застосуванням меча залежно від дистанції. Бій на довгій чи середній дистанції (“gioco largo” – “широка гра”) не передбачає захоплення тіла суперника, але майстер подає прийоми, що передбачають удари ногою, вихоплювання меча тощо. На близькій дистанції (“gioco stretto” – “закрита гра”) пропонуються жорсткі захвати, прийоми боротьби і т.п.

Між 1482 і 1487 роками Філіппо Ваді, майстер з володіння зброєю з Пізи, написав роботу “Мистецтво глadiatorів” (“De arte gladiatoria dimicandi”) [6] (рис. 3). Ця праця вражає своєю схожістю з роботою Фіоре де Лібері, а тому змушує припустити, що Ваді мав доступ до згаданого трактату, написаного на більш ніж сімдесят років раніше. Проте робота Ваді відзначається новизною, зокрема тим, що частина її складається тільки з тексту без будь-яких ілюстрацій. Такий підхід став дуже популярним у наступному столітті. Зауважимо, що Ваді наголошує на користі науки фехтування, яка дозволяє слабким людям перемагати більш сильного і великого противника, оскільки вчить, як захищатися й атакувати найефективнішими способами. Автор зосереджує свою увагу на описі техніки володіння саме мечем, інші види зброї подає тільки в ілюстративному матеріалі. Ваді виводить мистецтво володіння цим видом клинкової зброї від “схрещування” мечів, так званого “cross parry” (“кросс-парирування”), яке блокує удар ворога контрударом, з якого можна почати багато інших технік, насамперед “парирування і рипост”.

Подібно до німецьких майстрів, Філіппо Ваді описав три основні типи захисту. Один тип – це відбивання атаки низхідним ударом (fendente). Другий – робити те саме ударом знизу догори, піднімаючи меч з низької позиції і “схрещуючи” мечі. Третій тип захисту виконується проти уколів чи низхідних ударів шляхом збивання за допомогою горизонтального бокового удару. Ваді описав також використання прийомів “півмеча” (“mezza spada”) як форми захисту “схрещуванням” шляхом зближення для стримування ударів противника. Італійський майстер (вслід за Лібері) приділяє також увагу роботі ніг під час проведення бою. Зокрема, він показує спосіб роботи ніг під час “mezza spada”, називаючи його прогресивним, який передбачає згинання коліна ноги, яка поставлена вперед, при одночасному витягненні назад іншої ноги.

Так само, як і Фіоре де Лібері, робота якого значно вплинула на нього, Ваді вчив, що мечем треба захищатися ударом згори донизу (fendente). Такий прийом цілком відповідає і німецьким принципам захисту. Від всіх атак ворога (і вертикального удару у голову, і діагонального у шию чи руки, а також і горизонтального удару середнього рівня і навіть дуже низького удару в коліно чи гомілку) можна, на думку середньовічних майстрів фехтування, захиститися сильним низхідним зустрічним ударом. При цьому лезо меча того, хто захищається, не б’є у лезо суперника, а швидше завдає удару в кут його площини (чи навіть це окреслюється як “vice versa” – “площина захисника проти леза нападника”).

Ваді також розглядав для захисту принцип ударів в “mezzo tempo” (половинний темп). Це були контратаки (найчастіше в кисть чи руку), які проводилися несподівано в середині атаки суперника. До речі, такі прийоми цілком узгоджуються із методами захисту німецьких майстрів.

Ще одним корисним джерелом є “Кодекс Валлерштайна” (“Codex Wallerstein”) [7] середини XV ст., у якому проілюстровано способи використання меча та інших бойових прийомів.

Також широковідомою є праця “Фехтбук” Ганса Тальгоффера (Hans Talhoffer) 1443 року [8] (рис. 4, 5). Цю книгу передруковували багато разів і в XV ст., і в XVI – XVII ст. Майстер Тальгоффер, родом із Швабії (область Південної Німеччини, відома своїми бойовими традиціями), можливо, учень Ліхтенауера, описує різні техніки володіння зброєю та ведення бою без застосування зброї. Тальгоффер описує бій як без обладунків, так і з ними. Німецький майстер також розглядає бій на кинджалах, пропонуючи низку прийомів захоплення руки ворога, яка тримає кинджал, із застосуванням методів боротьби.

Звичайно, мистецтво ведення бою із застосуванням клинкової зброї змінювалося впродовж XIV–XVI ст., чому значно сприяло поширення захисного обладунку і виокремлення окремих видів озброєння. Інновації ґрунтувалися на старих методах. Те, що існувало століттями, не ігнорувалося, а модифікувалося, дороблялося в нових умовах, старі прийоми поєднувалися з новими, традиційні доповнювалися запозиченнями. З чистого аркуша не вигадували нових методів, а вони виникали на основі переосмислення досвіду використання старих методів. Передавання досвіду ведення бою свідчить про існування культури бойового мистецтва в Європі загалом і на галицько-волинських теренах зокрема. Мистецтво володіння клинковою зброєю, зокрема мечами, на давньоукраїнські землі поширювалося з інших європейських земель різними шляхами. Зокрема, свій досвід ведення бою передавали найманці, це мистецтво поширювалося разом із імпортом відповідної зброї. Не слід

відкидати і те, що князі могли безпосередньо переймати досвід європейських майстрів, перебуваючи в сусідніх країнах. Ми можемо припустити, що певні навички військової справи Данило Галицький здобув ще у юному віці, коли після смерті батька Романа Мстиславовича був прийнятий при дворі угорського короля Андрія II [9].

1. Гуцул В.М. *Рицарська мілітарна технологія в Києво-Руській та Польсько-Литовській державах: інструменти, концепції та практики збройної боротьби* / В. М. Гуцул: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02: Всесвітня історія. – К., 2011. – С. 3. 2. John Clements. *Medieval swordsmanship: illustrated methods and techniques*. – U.S.: Paladin Press, 1998. – P. 11. 3. Jeffrey L. Forgeng, *The Medieval Art of Swordsmanship, A Facsimile & Translation of the World's Oldest Personal Combat Treatise, published jointly with the Royal Armouries at Leeds*. – The Chivalry Bookshelf, 2003. 4. Żabiński G., *Unarmored Longsword Combat by Master Liechtenauer via Priest Döbringer. Masters of Medieval and Renaissance Martial Arts*. – Ed. Jeffrey Hull. Boulder, CO: Paladin Press, 2008. 5. *Fiore de'i Liberi*. - Mode of access: URL: http://wiktenauer.com/wiki/Fiore_de%27i_Liberi. – Title from the screen. 6. Vadi, Filippo. *Arte Gladiatoria Dimicandi: 15th Century Swordsmanship of Master Filippo Vadi*. Trans. Luca Porzio and Gregory Mele. – Union City, CA: Chivalry Bookshelf, 2002. 7. Żabiński G., Walczak B. *Codex Wallerstein. A Medieval Fighting Book from the Fifteenth Century on the Longsword, Falchion, Dagger, and Wrestling*. – Paladin Press, 2002. 8. *Medieval Combat: A Fifteenth-Century Illustrated Manual of Swordfighting and Close-Quarter Combat/ English-language edition copyright – USA, Greenhill Books, 2000*. 9. Котляр М. *Данило Галицький. Біографічний нарис*. – К., 2002. – С. 104–124.